

EL JARDÍ DELS XIPIRERS DE SANTA AGNÈS DE SOLIUS. 1893. HISTÒRIA D'UN CENTENARI*

Montserrat Moli Frigola

L'elecció dels xiprers pel *Jardí de Solius* es troba en total sintonia amb els gustos estètics de l'últim quart del segle XIX, que analitzarem a través de les fonts literàries i artístiques. És notable l'interès pels *cementiris de pedra* o les *ciutats mortes glorioses*, com són Empúries, la Torre Gironella i Montjuïc a Girona i Ripoll, agermanades idealment a Pompeia, Sagunt i Numància. En la difusió del gust per la *ruïna romàntica*, té un paper protagonista *Modest Urgell*, que pinta a Girona grans quadres de desolades ruïnes que inspiren una munió de poemes al·legòrics i de pintures. El punt més àlgid és l'emblemàtic *Murallles de Girona*, entre la horia de les quals segons E.C. Girbal (*Girona, RG*, 1833)

“s’oviran dos campanars
que si un temps de forts serviren
ara de guaytas ne fan”

animades, però, segons J. Botet i Sisó (*Lo llorer, RG*, 1884), per un *frondós llorer*

“nascut en bona terra
(que) entre enderrochs y runas cargola son arrel
(i) al mur ciclopi s’aferra”.

La decadència de la complaença per les ruïnes es manifesta a la exposició de Sant Feliu de Guíxols en el 1892, on al costat del ja clàssic *Ob Girona!*, d'A. Gelabert i del baix-relleu de M. Blay –que ja en 1891 projecta l'innovador *Contra l'invasor*

“un jove ardit i ferreny (...) esgrimint amb fúria la seva llança contra els enemics de la pàtria”,–

s'exhibeixen propostes de restauració de dos arcs de triomf per part de S. Cruset i J. Vilaseca Casanovas.

El gust per les ruïnes ha portat també a iniciar la restauració i a inventariar nombrosos sepulcres i troballes arqueològiques, per la qual cosa la ciutat immortal és enterrada poèticament però definitivament per “L'Enderroc” i pel

seu portaveu, el poeta M. de Palol, que en dicta l'epitafi, on constata que a l'"
 (...) eura de soletat (Girona)
 passa la gloria: més no inclina
 ja els *vells llorers* dels teus jardins"

I en correspondència total, quan s'empren la consolidació de la musa de l'Empordà i del bressol de Catalunya, comencen a transformar-se els *Cementiris* en llocs de meditació, de repòs i sobretot, segons J. Serra Campdelacreu (Entre'ls morts, RG, 1889), en

"lo millor *jardí* que jo passejo
 y'l més ombrivol bosch
 (doncs) tancat alli dintre poch envejo
 boschs, ni jardins al món
 (...) diria que soch sol en una ermita".

Per aquest motiu reivindiquen la figura del *jardiner*, el pintor de Sevilla J. Arpa Perea a l'exposició de Sant Feliu de 1892 i diversos poetes (*Lo Jardiner*, *Las rosas tienen espines*, RG, 1880), dels quals J. Franquet Serra el descriu (*Las rosas escullidas*, RG, 1883)

"d'ull negre, d'hermós cabell daurat
 (que) daria per sas nevadas roses,
 los lliris y violas dels valls de Zabulon"
 i és tanta la seva passió que dorm
 "durant la nit callada
 voreta de sas rosas
 (i al ser il·luminat) per la lluna platejada
 s'acosta a les més volgudes
 las bresa ab gran deliri, y
 (...) las rega a bells ruixats".

I en la difusió de models pel jardí romàntic pels morts, contribueix l'establiment a Girona del ja esmentat M. Urgell entorn de 1868 i les visites regulars des de 1878 de S. Rusiñol, el primer dels quals difon la seva visió de Catalunya "petita, rònega, desmantelada sense flors, ni plantes, sense boscos (...) quieta, trista", a través dels seus cementiris, ermites, erms desolats plens de rat-penats i on tenen un paper primordial els *Xiprers* a l'hora crepuscular, arbres presents en les pintures del mestre de Canapost, en els retaules del guixolenc Pere Mates, en un paisatge del segle XVIII i a les de Benet Mercadé, del Museu i de les col·leccions gironines. Cal destacar, per la influència que exerceix successivament el dibuix d'Urgell, adquirit pels Carles i reproduït en

"El Murciélagu", intitulat *Un filósofo*, en el qual un ruc, clar precedent del *Platero*

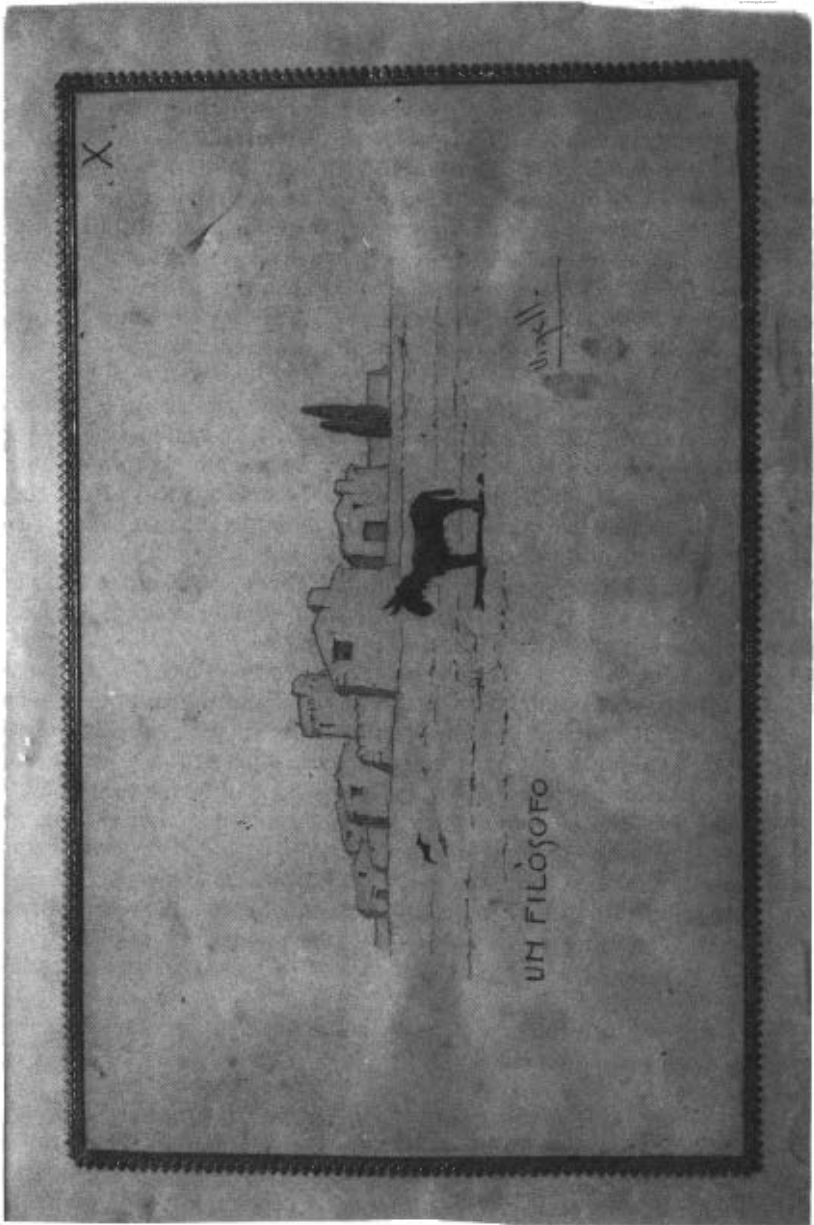
y yo de J.R. Jiménez medita davant unes casetes i dos xiprers d'un cementiri, que alguns identifiquen amb el d'Espinelves, una temàtica sobre la qual tornarà en *Cementiri* (1877) i en *Nada* (1881). La seva influència és immediata, perquè ja en 1877 el fotograf barceloní Joan Martí inclou en el seu album *Bellezas de Gerona*, l'avinguda de xiprers del cementiri, circumstància que és aprofitada per la *Revista de Gerona* per a demanar-ne la restauració. En 1882 es neteja el cementiri dels negres de l'absis de la catedral i al museu arriba una delicada tela de tons lilosos, deliciosa, de C. Ros, representant un cementiri, segurament el de Girona, entre acàcies reflectint-se a l'Onyar.

I pel mateix motiu, mentre en 1878 l'Academia de Bellas Artes aprova el monument funerari al general Álvarez de Castro, projectat pels escultors J. Suñol i J. Figueres, els arquitectes F. de A. García conjuntament amb l'escultor M. Fuxà proposa la capella funerària Berenguer de Bescanó i M. Almeda la del cementiri de Sant Feliu de Guíxols, on la crema de l'arquitectura i l'escultura catalana elabora un impressionant jardí de pedra. Significatiu és que des de 1878 dominen les exposicions *melangiosos xiprers*, sobresortint de la tanca de l'italianitzat jardí de la *Noia a la font* de J. Rubirola, decorant l'atri de les anònimes esglésies d'A Gelabert i de la del *Toc d'oració*

a la claror de la posta de M. Urgell i als jardins d'una casa del *Carrer d'un poble* i d'un *convent* del mateix autor, incorporats al Museu perquè fascina la dèria de l'Urgell d' "animar lo triste y embellecer lo feo", que impressiona també el jove Rusiñol present per primera vegada a les exposicions gironines. I ho demostra dibuixant *Un enterrament* (1883), publicant en "El Eco de Sitges" (1894) l'article *Un entierro* i, sobretot, pintant *Calvaris* com el de Fiesole (1894), Sagunt (1903) i un d'anònim (1920), però proposant també *Cementiris de pedra*, com el *claustre de Sant Benet de Bages*, *Les tombes de Poblet* (1889), el *claustre de Tarragona* i el *Sant Sepulcre* (1894-98) i diversos *Cementiris reals*, abundosos de xiprers, els arbres pensatius que més admira perquè

"creixen amb seny, amb lògica i tal com ha de pujar un arbre: verticalment i no sense solta en totes direccions".

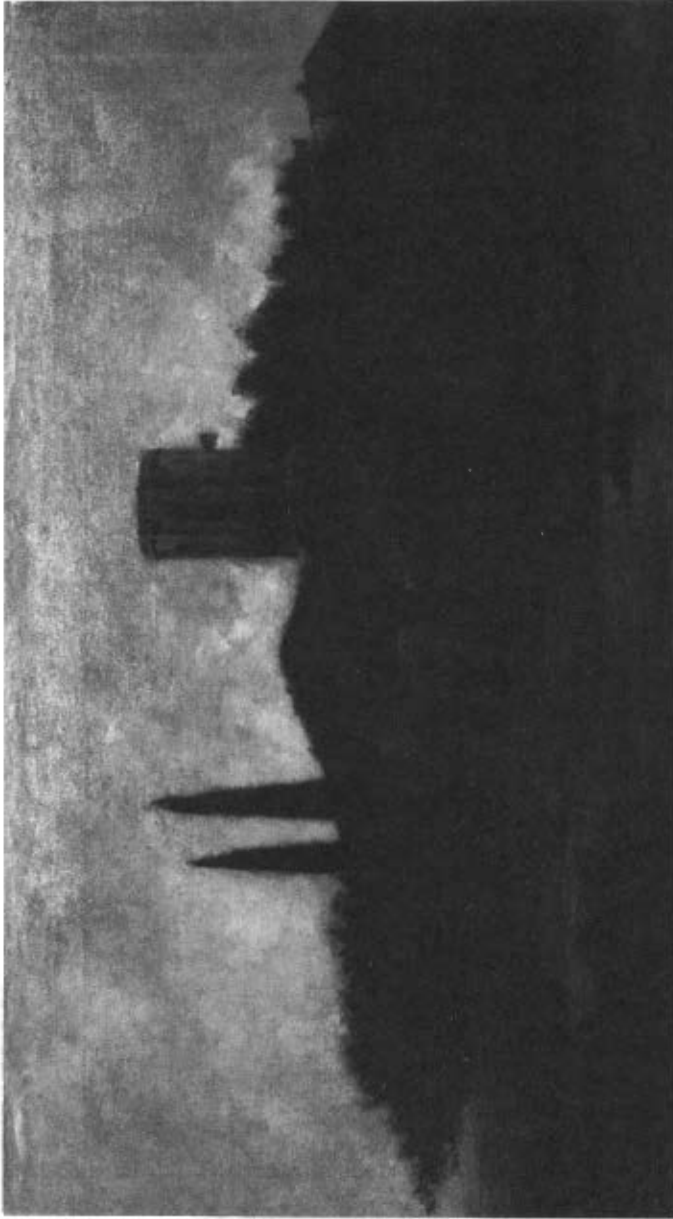
Entre altres pinta un *Cementiri definitiu*, els de *Montmartre*, *Consuegra* (1891-92), *Poblet* i sobretot el de *Flix* (1890), misteriós amb reixes nodrides d'hura, on un personatge medita, encomanat de la melangia del lloc. La tela, conjuntament a la sinistra *Noche de difuntos* i a l'esplendorós *Cementiri àrab* del vasco D. de Regoyos, és exposada en 1891 a Barcelona i potser a Olot, car tenen una gran difusió a la província de Girona.

1. MODEST URGELL ANGLADA, *Un filòsof*. Dibuix a la ploma sobre paper, 20,5 x 33. Girona. Museu d'Art. (Fotografia de M. Tostón)

Z. J. RUBIROLA, *Nota a la font*. Aquarel·la, 32 x 24.. Girona. Museu d'Art. (Fotografia de M. Tostón)

3. MODIST URGELL ANGLADA, *Paisatge*. Oli, 0,6 x 1 Girona Museu d'Art. (Fotografia de M. Tostón).

L'arribada del ferrocarril i l'exposició d'art a Sant Feliu de Guíxols en 1892, fa que aquesta població de la mà del pintor paisatgista Jaume Pons Martí, que allí ha establert una acadèmia en 1878, es mostri als visitants, a través d'alguns dels seus millors jardins, entre els quals el *Cementiri*, poblat de xiprers, en el qual segons Botet i Sisó "se hallan espléndidas tumbas y panteones (con) esculturas de gran mérito de renombrados artistas" i els "bellos paseos", on l'arquitecte municipal general Guitart Lostaló, en col·laboració amb els Arxer jardiners, crea els primers *Jardins de xiprers al Passeig del mar* (1891-92), a l'innovadora *Plaça de l'estació* (1892), alter ego del Passeig, per a acollir els il·lustres hostes i també al jardí de Mercè Sabater a can Bordas (1891-94). Però es poden conèixer sobretot els grans *Jardins Casas i Ferrer*, creats pels Arxer i el mestre d'obres P. Pascual Baguer "de extensión y de gusto (...) poblados de árboles raros y de plantas exóticas, cuidados con esmero, con anchos caminales, cubiertos de arena blanca y fina que dibujan curvas caprichosas, (...) esparcidas acá y allá, bajo la sombra rústicos sitios donde aspirar en descanso la fresca brisa del mar", projectats innovadorament abans del Parc Güell d'A Gaudí i units romànticament per "un puente de madera improvisado (que) hace de vestíbulo de (...) un parque hermosísimo que es el mayor encanto" de la exposició, on s'exhibeixen 474 obres de 131 artistes, entre els quals els més grans paisatgistes, que aporten models per al *Jardí dels xiprers* de Solius, entre altres el *Cementiri de Roma* de R. Brugada, el *Cementiri* de N. Raurich, dos *Fossars* d'E. Soler de las Casas i una artística *Reixa* de J. Vilaseca Casanovas, però també escultures com l'*Àngel del judici* i diverses làpides de F. Planas o el *Crist jacent* d'A. Vallmitjana, al costat de paisatges propers a Urgell, lluminosos de Casas i simbolistes de M. Teixidor, J. Riera Casanovas i Rusiñol, que tenen tanta influència com *Lo viàtic en la muntanya*, de M. Vayreda, pintat en 1887 prop de la Deu, on sota l'arc de Sant Martí sorgeixen *tres esvelts i aïllats xiprers*, premonitoris de la fi del malalt, en un clar homenatge als xiprers reals de l'atri de les esglésies de Santa Maria del Noguer de Seguró, Sant Martí de Sales de Llierca, Santa Cecília de Sadernes i Sant Aniol d'Aguges, els escenaris on es desenvolupa l'acció de *La punyalada*.

Es probable també que els ideadors del *jardí de Solius* hagin contemplat a les exposicions o a les col·leccions privades gironines teles com l'arqueològic *Pont* de J. Sfinder, precedit d'un xiprer altíssim, que mig tapa també el campanar de l'església de *Canapost* del pintor i ceramista bisbalenc, col·laborador de R. Masó, J.B. Coromina o els dos paisatges de P. Bertrana, present també a Sant Feliu, en els quals dos poblets apareixen coronats per altes esglésies, decorades lateralment per xiprers, que les resguarden del fort vent. I deuen haver vist també el que s'exhibeix a les exposicions de Belles Arts de Barcelona de 1894 i 1896, en gran part realitzats amb anterioritat. A la de

1896, per exemple, al costat d'un *Capvespre* vermellós de M. Urgell, Triadó presenta la *Mort*, una dama coronada de perpetuïnes que passeja per un erm d'escardots i cascalls. Però també Bejar, la històrica *Muerte de Vifredo*, Regoyos, *Día de difuntos en el cementerio* i R. Urgell, un vagarós *Enterro*. I Rusiñol, que el mateix 1896 pinta un *Cementiri vell dels frares de la Bisbal*, on de la tanca sobresurten nombrosos xiprers, que és adquirit pel gironí F. Rahola, l'exposició exhibeix més en sintonia amb el "quattrocentisti" toscans i sienesos, que ha estudiat en el curs del seu viatge a Itàlia amb Zuloaga, a la publicació de *La suggestió del paisatge* en "L'Avenç", l'any 1893, i a l'exhibició de *Lectura* (1894), un plafó titulat *La poesia*, que és el manifest del nou *jardí modernista*. En el quadre, una dama coronada de llorer, semblant a la Beatriu de Dante o a la Laura de Petrarca, medita en el *Jardí de xiprers* del poeta, lluminós i callat. És un Rusiñol, digne dels pinzells de Leonardo i de la ploma de J. Ruskin, el que defineix en *Jardín* el que és essencial en un jardí modernista, o sigui la presència de "árboles de abolengo y de sentido simbólico, grandes laureles, mirtos, cipreses y laureles rosas, en severos mudos y cerrando a la vista a toda vulgar perspectiva (acompañados en alguna ocasión por) lilas y lirios alienados y plantas acuáticas dormidas sobre estanques quietos y misteriosos (...) como orquesta afinadísima donde el alma gozará de un absoluto reposo".

I en sintonia amb Rusiñol, els poetes gironins proposen plantar entre les estàtues i els panteons del jardí del repòs, arbres simbòlics com els *llorers*, els *cedres*, les *oliveres*, els *ametllers*, les *palmeres*, els *blancs magnolis* i, sobretot, les *blanques saules* i els *desmais* d'ampla fulla per a cobricellar el cel, en companyia de les *heures*, les *murtres* i el *romaní* a l'ombra del *baladre*, perquè el vent o la llum no hi puguin entrar fàcilment. Però en el jardí hi ha també algunes flors: dàlies, camèlies i tulipes en petites quantitats, perpetuïnes i passioneres, iminitat de roses, lliris blancs entre cards per a recordar Ausiàs March i nombroses *violetes* sota esvelts *xiprers*, que han d'ésser *altíssims* perquè en les seves copes puguin niuar els ocells (F. Velázquez, *El cementerio*, RG, 1889), *forts* perquè

" (...) sólo su copa inclin (e)

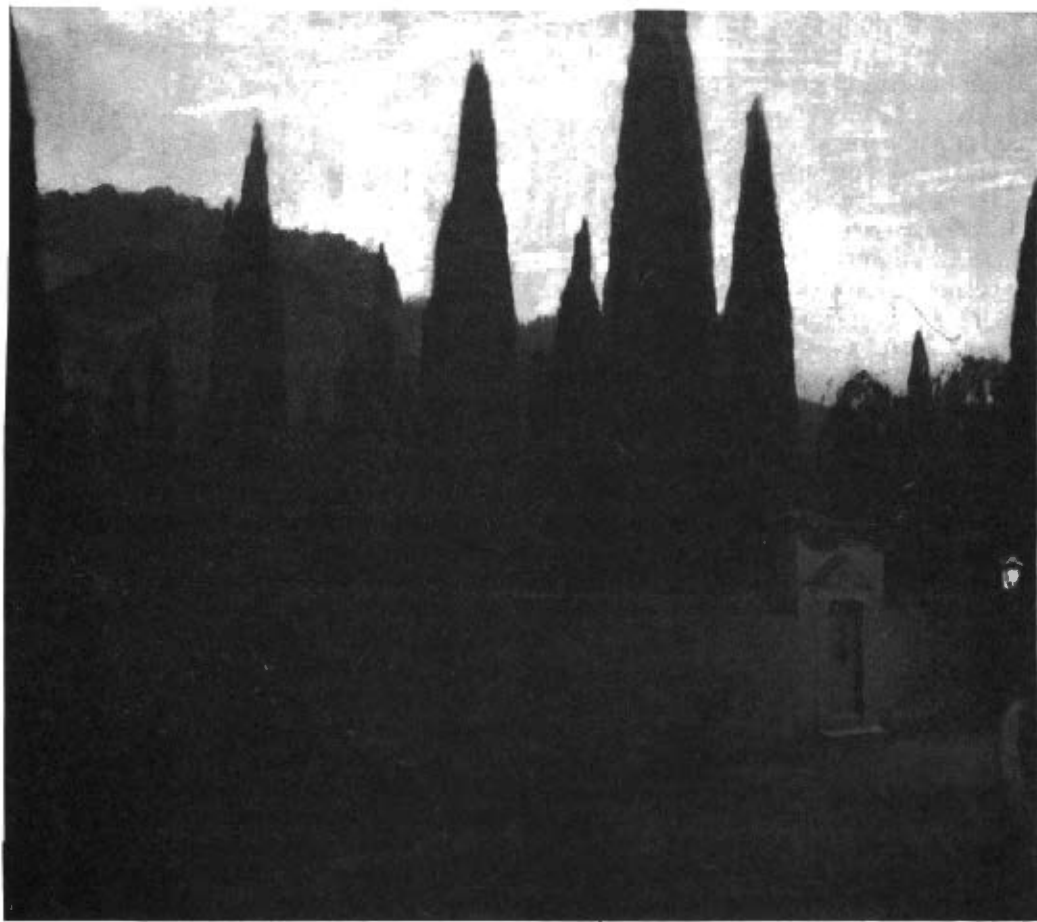
(...) el huracan que brama"

(J. Tolosa *¿Que le queda?*, RG, 1895),

orants i perfumant les tombes (F. Jaume de Marquez, *Las flores*, RG, 1886 i *Día de difuntos*, RG, 1895 i *protegint* les tombes (*Lo xiprer*, CL, 1878 i *Lo xiprer*, CL, 1886), en especial el sepulcre de la Reina Moraima (*El ciprés de la Reina*, CL, 1901), un tema que pinta també Rusiñol en 1910.

Però sobretot els xiprers tristos, solitaris i de melangiós accent s'han de

4. SANTIAGO RUSIÑOL, *Cementiri vell dels frares de la Bisbal* (1896). Oli sobre tela, 75 x 91. *Girona. Museu d'Art.* (Fotografia de M. Tostón).

plantar en el jardí de la meditació al costat de les argentades violes, segons J.B. Ferrer (*La viola y el ciprés*, RG, 1877), ja que quan els arbres

“por el viento azotado(s)
 (...) se inclina ante el panteón
 y su cruz de piedra besa
 contempla a corta distancia
 una modesta *violeta*
 (...) venturosa (cuyos)
 gratos perfumes
 regalan al viandante”
 i al mateix xiprer, que content de la companyia de la viola

“(a) la muerte arrulla
 con (sus) lamentos
 (pues su) tronco enhiesto
 (...) aguarda
 goces eternos
 (al ser) la esperanza
 que al cielo mira (...)”.

La tallada de les oliveres i la seva substitució per xiprers en el Jardí dels morts a Solius, en 1893, és fruit segons l'economista Rafael Sayós de “les dificultats que tenia en fer collir les olives i fer-les moldre, determinà (per lo tant) arrancar les oliveres que hi havia en el cementiri parroquial i plantà els actuals xipresos (...) davant l'església”, al llarg de l'avinguda, imitant les viles del Renaixement italià per a protegir la intimitat del lloc i mostrar l'hospitalitat als visitants i als qui descansen a la seva ombra. Donades les bones relacions existents entre els Vicents, els Mèdics de Solius, que des de 1890 promouen la restauració de Santa Agnès, i els Arxer, que en 1881–82 els han projectat el jardí de la casa pairal de Solius, és probable que siguin aquests jardiniers els responsables del *Jardí dels Xiprers*, amb exemplars del seu establiment a l'horta del monestir, desitjosos de mostrar als nous viatgers “las alturas, (...) con su arruinado castillo y sus restos de monumentos de épocas primitivas”, en tota la seva esplendor i amb major dignitat, just quan en el monestir de Ripoll s'han restaurat les tombes de Tallaferró, Ramon Berenguer III i d'altres sobirans de la dinastia catalana. La creació del Jardí de Solius és celebrat el mateix any per un anònim poeta amb *L'olivera y'l xiprer*, que presenta amb l'emblemàtic lema “Prou cada fulla (...) tot un poema tanca” al Certamen Literari de Girona, que es mostra insensible, però, a la nova bellesa del lloc. El resultat satisfà molt als Arxer, els quals quan en 1923–24 projecten amb l'arquitecte noucentista R. Masó els Jardins de Senya Blanca refan el Jardí dels

Xiprers a l'avinguda de la blanca església de S'Agaró, ja que aquests trenta anys després de la seva creació s'ha convertit ja en un model a imitar, fins i tot per l'anònim jardiner que planta els xiprers del santuari dels Àngels.

I tornant a Rusiñol, que passava els estius i la primavera-tardor a Girona, creu Xavier Montsalvatge que "trionfa(va) plenament (...) en els *jardins* que la ciutat avara guardava recatats (...) amb eures que acaronen les runes i (...) surtidors (amb) molça (...) en els quals solament alguna que altra rosa s'enlaira entre la filera de boixos retallats que signen els corriols (els quals apareixen) transformats per l'amor del poeta (...) que'ls descobrí a la llum dels nostres ulls d'una infinita gràcia desconeguda".

Palol confirma que hi passava moltes hores, ja que "esdevingueren (...) més refugi que els hostals (...) un cor de llum en aquells cossos de pedra, (...) per a passar-hi hores i hores de somnolència, conversant (...) més que treballant". No estava en canvi interessat en altres jardins que "tenien una bellesa emmanllevada d'aire francès (...) i menys si, entre el tou de verds i el belluig de color de les flors, hi havia les fulles de llança o de ventall d'alguna *palmera*",

per les quals sentia una artística repulsió, o la Devesa, que ignorava per ésser massa uniforme. Potser per tot això, Rusiñol retorna amb devoció al *jardí del mestre de capella de la Catedral* "escalonat entre els contraforts del temple i els enderrocs dels baluards (on) hi havia una quietud meravellosa (sobretot) quan de la casa (...) sortien els acords de l'harmonium", definits més poèticament en *Jardins oblidats* (1916), com un

"*jardí autumnal*, (...)

on s'obre un gòtic finestrall

ple de glicines i de roses (...)

florit de molses i gencianes

sense un aucell sense una veu

(on retroba)

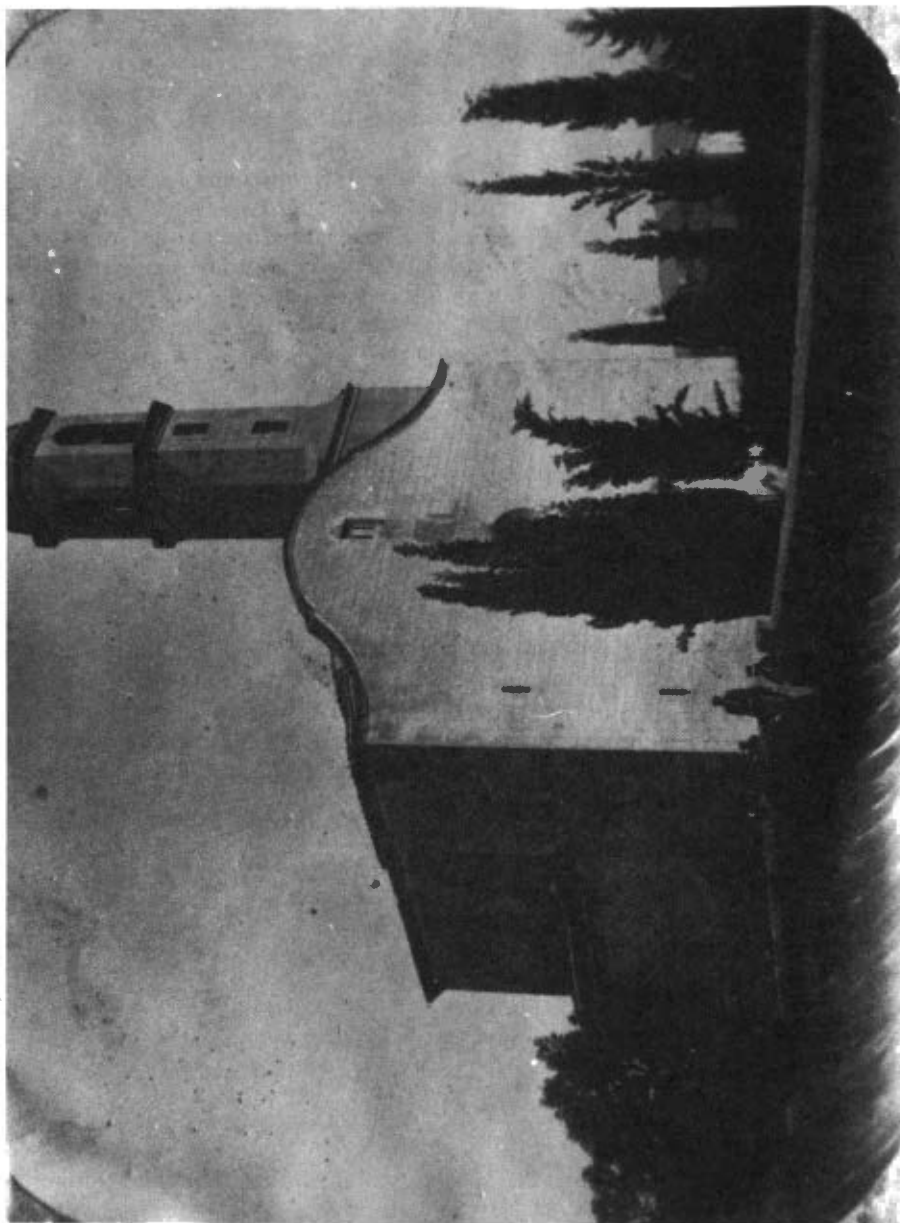
(...) un *vell xifrer*, assoliat,

lligat de roses mig basades

que sembla alçar-se enamorat

dels matifocs de les teulades".

I en el seu periple pels jardins de xiprers gironinins, Rusiñol també freqüenta la "Girona dels claustres i els jardins ombrius", en els quals li agrada retratar-se amb els seus amics i per això pinta amb plaer, segons Montsalvatge, el *retallat jardinet del claustre de la Catedral*,

5. *El jardí dels xiprers de Santa Agnès de Solius (1912). Fotografia. Fototeca del monestir cistercenc de Santa Maria de Solius.*

6. *L'avinguda dels xiprers de l'església de S'Agaró.* Fotografia de M. Moli Frigola

“tan aclofat, tan intim, tan medieval, tan tancat dintre mateix, tan enfonsat en el cor de la casa, que les columnes a parelles arriben a semblar que caminen en processó misteriosa”, com si es tractés, segons M. Juanola (*A les columnes del claustre, Jocs Florals de Girona*, 1906, de

“místiques, dolcíssimes esposes
dels rosers de garlandes plens de roses
(...) al voltant del jardí arreglerades”

i decorades amb capitells que, segons Palol (*Les tombes del vell claustre*, 1905),

“(...) prenen un to groc clar
amb les clapes de sol filtrades dels *llorers*
(que vetllen) el son dels cavallers”.

El claustre era molt viscut, perquè segons Palol hi anaven literats i artistes “a llegir-nos els versos o les proses pròpies, o a recitar i a comentar-les dels innombrables escriptors forans”, per això el jardinet és pintat també per un dels llegidors, o sigui per Bertrana, i usat per Fidel Aguilar

“davant del sol que es filtra del parral
(per brunyir) la pedra alabastrina”.

Però Rusiñol era el més assidu, perquè al claustre “hi feia una fresca agradabilíssima, (per lo que) passava més hores a la tertúlia dels canonges que pintant les arcades romàniques i els boixos retallats del claustre (als que) hi havia afegit un *alt xiprer* en un angle (doncs) tenia la deria dels xiprers (... sostenent que com que) fa bonic haurien d’haver-li plantat” per fer companyia al fidel guardià de “la porta del claustre (...) sobre un mur ennegrit i tapiçat de fosques eures (on) un aucell canta al darrer raig de sol i al primer estel solitari”.

Però quan Rusiñol se sentia particularment solitari anava cap a la vall Ombrosa i pintava “des dels obacs del Gallegans” amb molt més plaer el “gloriós campanar de Sant Feliu de brodades cresteries, *eshelt* com un xiprer i enlairat com una ofrana votiva (i els *xiprers* de Sant Pere de Gallegans que) incensen el misteriós prodigi de les constel·lacions tot just nascudes (quan) la nit encanta els rius (i) l’immòvil pregària de la Torre de la Seu, vetlla la ciutat adormida”. Les diverses versions d’aquesta pintura influiran les teles dels seus amics i les d’altres pintors que “en aquells anys d’abans de la guerra (...) havien fet de Girona un Montmartre rural”, malgrat que no aconseguiren, segons Bertrana, superar la de Rusiñol, que era especial perquè aconseguí

d'aprofitar el "raig de sol ponent (que) tocava d'esquitllentes la massa imponent de la Catedral i (...) Sant Feliu".

Els xiprers de les Sarraïnes són presents a les teles de Montsalvatge, que "amb un llibre i les quartilles a la butxaca" era un dels companys més fidels de pintura a l'aire lliure i a les de S. Mateu Pla i F. de A. Planas Doria i imitades a les de A. Martorell del monestir de Sant Daniel.

I Montsalvatge, que amb el seu amic pintor J. Berga Boada acompanyava el seu pare, l'historiador F. Montsalvatge Fossas a visitar "les deixes glorioses del passat (amb) els estris de retratar o amb el quadern de dibuixant"; a part de pintar vells escuts i segells que el seu pare estudiava, feia exquisides fotografies de xiprers, part de les quals publicà en la *Guia de Girona y su provincia* de 1911. Els arbres pensatius decoren, entre altres, monuments com el cementiri de Girona, el flanc esquerre de l'església de Salitja i dels ex-priorats benedictins de Sant Miquel de Fluvià i Santa Maria del Coll de Panissars, el flanc dret de Sant Esteve de Canapost i Sant Martí de Capsech, l'atri d'Estanyol, Sant Aniol d'Aguges i Vilademires i l'absis de Sant Salvador de Bianya.

I en ser Montsalvatge "el capdavanter i el promotor de totes les (...) activitats (i) el consol de l'art a Girona, (on) semblava que volia trasplantar (la) claredat de la Garrotxa", quan es posa malalt i va a transcórrer la llarga convalescència a un poble de 148 habitants, 26 cases, algunes deshabitades, una ermita i una església, tria *Solius*, atent lector de J. Mª Vidal Pomar (*De la parròquia, JF de Girona*, 1914) que descriu el jardí dels xiprers dient que

"davant del temple e pietós
que li escau bé el cementiri
i quan me plau de venir-hi
en tan *deleitós repós*
(ple de) seques i caigudes fulles
que esperen reverdejar
(i on quan) bat un raig de sol
(hi fa) niu un rossinyol".

Però el tria també per l'amistat de la seva família amb el rector, J. Bach, que descriu la bellesa dels xiprers dient que "un cop crescuts donen (un) caire artístic i pintoresc a la (...) església sient l'admiració del turista o vianant que al ser davant d'ell queda embaumat de tanta bellesa esclatada a la vora de les comalades del Montclar", anticipant l'elegància dels dibuixos de P. Torné Esquius i en sintonia amb els de Hoffmann, Bonnard i Viuillard.

Solius esdevé així un centre de reunió per a la família Montsalvatge durant la pasqua de 1920, en què acompanyen el malalt la seva esposa Mercè

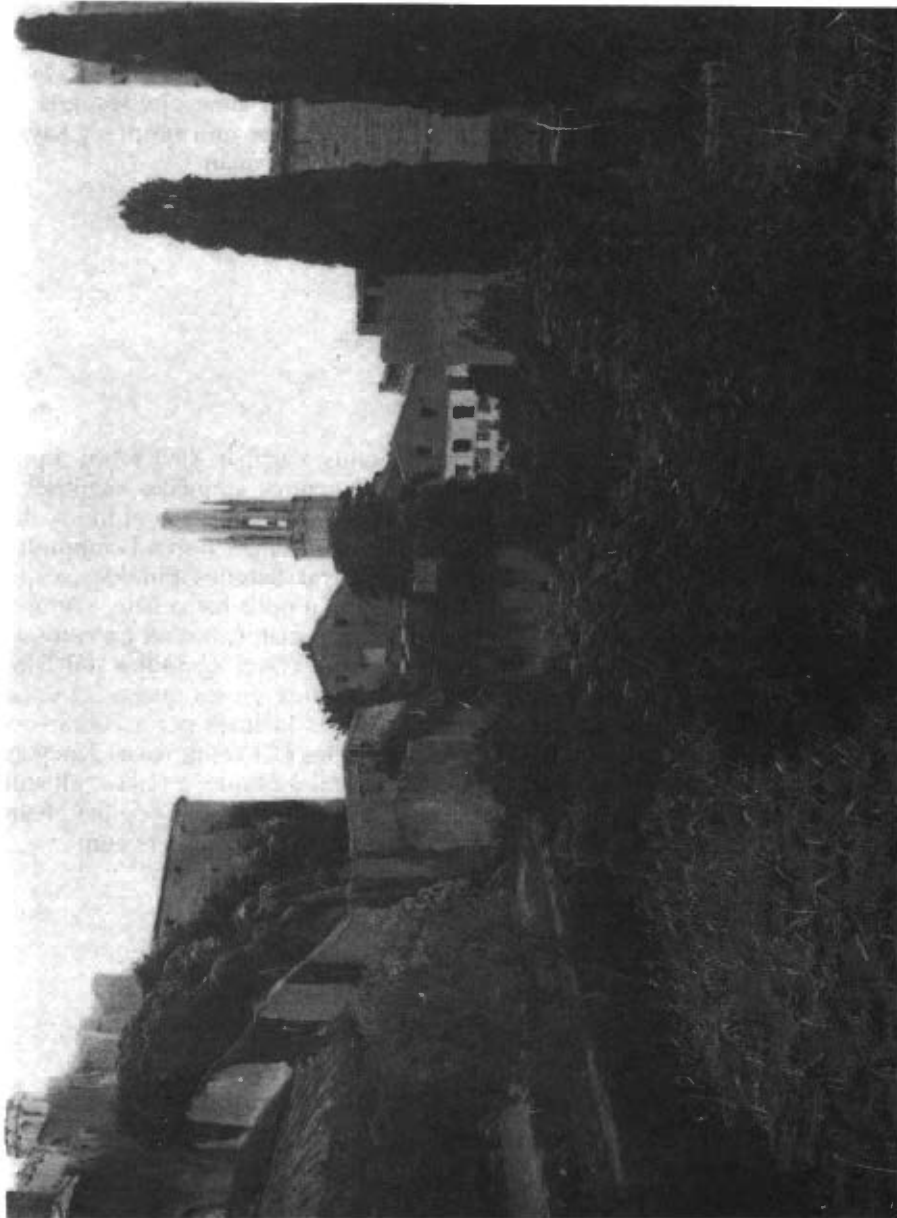
Bassols, el seu fill Jordi i la minyona. Però ho és també pels amics més cars, que descobreixen amb fruïció l'encant del *Jardí dels xiprers*, descrits pels seus ulls de malalt com "(on) sols surmonta la cleda, guarda amb unció un bes de sol i un joliu campaneret bressat pel vent i acaronat de llum (mentre) la plaça es gairebé submergida en la foscor que avença les muntanyes amagades darrera una boira lletosa, mentre sota l'englantina del jardí, la pervinca ha aclucat els seus ulls blavosos i ha acotat timidament el cap reverenciant el primer estel que s'ha encès en la nit".

C. Rahola, el seu biògraf amic, per exemple, parla de "*exili indefinit* en la rectoria isolada (d'una església voltada de pins) que té per jardí un petit cementiri (on Xavier es troba) sol enmig dels arbres companys (contemplant) al lluny una llenca de mar blava", que li provoca "enyorança constant de Girona, (perquè) potser no tornarà a veure-la més". La combat, però, coratjosament, pintant

"paisatges (...) entre els quals (...) l'esglesieteta de Solius, amb els seus *xiprers evocadors* (on medita) a estones sobre el misteri torbador de la mort (protegit pels) arbres amicals (al'hora) de les melangioses postes de sol (entre) florits senderons".

Aquests paisatges emocionen profundament Rusiñol, quan en 1925 són exposats a l'Ateneu de Girona, en trobar-hi les "iluminositats i l'ambient (i) els paisatges esplèndids del seu cunyat i bon amic l'Iu Pasqual", un altre amant dels xiprers, "imatges d'eternitat llunyanes i serenes". Fins i tot Bertrana, aparentment el menys sensible de la colla, es commou quan recorda el Xavier que ha retratat de perfil a Solius, un home pàl·lid i elegant "de grans ulls negres (...) impressionants d'humanitat, d'una dolçor candorosa", però sobretot "de fina silueta (...) amb l'americana de vellut (finíssim amb dos grans botons) cenyida fins al coll" del qual sobresortien el blanc de la camisa i la corbata, notablement desmollorat i sense una flor al trau, amb "pòmuls d'enfebrat (...) i el panteig del seu pit i la sequetat dels seus llavis gairebé (demanant) perdó del gèmec que se li ha escapat". Afegeix Bertrana que li costà reproduir "les fases de la seva melangia en el *desert de Solius* (...) i acompanyar-lo en les solituds dels boscos i en el plàcid sojorn de la rectoria i en ses lectures de malalt (al Jardí dels Xiprers de) la perfumada nuntanya (on) sospira per una altra (...) plena de topacis i maragdes, on les clàssiques oliveres tenen una ombra movedissa, les runes (...) un ressó d'immortalitat", ja que Girona, des de Solius s'ha convertit per Montsalvatge en el "castell dels seus ideals solitaris". Bertrana ens ha transmès plàsticament aquestes sensacions en l'oli inacabat *Estudi en gris*, on demostra que bé que ha estudiat el *Filòsof* de M. Urgell i el *Cementiri de Flix* de Rusiñol. En l'esbós esmentat, un Xavier melangiós i

7. Santiago Rusiñol, *Girona*. Oli sobre tela, 93 x 123. *Girona. Museu d'Art*. (Fotografia de M. Tostón).

d'esquena, amb un vestit clar i un "gran barret", sense però, el seu característic "bastonet flexible a la mà", contempla entotsolat la graonada d'entrada al Jardí dels xiprers, que sobresurten de la tanca, en unes games fredes, grises i ocres molt premonitòries. En *Tardes*, Palol, l'amic potser més proper a Xavier ha descrit l'escena: es tracta del retorn d'una passejada, quan

"sobre l'or del ponent hi ha florides dorades
(...) i en el riu, l'or del sol i les flors desflorades
semblen dir una estrofa de morir i oblidar
Hi ha perfum en le bosc (...)
i les branques son baixes per tant or que ha florit.
El *poeta* que hi passa sent el front abaixat
(...) els llavis oberts i el mirar encantat".

I Palol, recorda també les seves anades a Solius a trobar Xavier "en aquell poblet de quatre cases espargides entre terres magres i pinedes ufanoses, i marginades florides en tot temps amb la grogor de la ginesta o el morat discret de les estepes, amb un aire fi i picant de mar i resina (i on a l'ombra dels xiprers de) l'esglesiola blanca l'havia acompanyat llargues jornades, esperançat com ell mateix que la vida, la vida que tan a dolls havia fruit, s'arrapés de nou i de ferm en el seu cor (mentre) el sentia parlar, (...) d'art i d'entusiasmes projectes, l'escoltava llegint les bellugadisses i clares quartilles del llibre que anava escrivint, aquelles *Proses del viure a Solius*, en les quals (...) s'acollia al mestratge terrassà, planer i cristià de Francis Jammes per a contar-nos les petites coses del seu entorn, plàcides i senzilles (...) (com resar) l'angelus al vespre i (*cultivar*) el seu jardí. El que no diu Palol és que, a Solius, ell també troba inspiració al jardí dels xiprers per a escriure alguns poemes, entre altres *Ametllers* i *Les oliveres*, on recorda els companys dels xiprers com

"el miracle blanc dels *ametllers* entre
les grans quietuds assolellades
(quan) encara les muntanyes són nevades
l'aire (...) suau sobre dels blats primers",

barrejats a

"les *grises oliveres*
obertes a l'encant de les clarors darreres
(que) esguarden com s'allunya la vela
(alçant) damunt el cel d'argent
l'emblema prodigiós d'una corona antiga
(...) que las guïï camí d'un port segur".

8. *El jardí dels xiprers de Solius.* Fotografia de M. Moli Frigola.

9. Prudenci Bertrana, *Retrat de Xavier Montsalvatge*. Dibuix al carbó sobre paper, 32 x 24. Girona. Museu d'Art. (Fotografia de M. Tostón).

Però recorda també en el XI *Sonet galant*, l'hort del rector "tot ple de roses blanques, de roses de carmí" i en *L'enyorança del mar*, el *bosquet* proper al Jardí, on

"enmig les clarianes dels pins escabellats
sagnanta encar de sol s'ha alçat la lluna plena
(que) torna platejada la llana dels ramats",

i sobretot l'*avinguda dels xiprers* en *Cançó del crepuscle*, *Egloga paternal* i *Llibre d'hores*, descrita com un

"*camí d'or*, estrofa de llum
cantada pels pins",

però també com

"tota vorada de fruiters rojos
i roses blanques",

o com

"glòria del dia
mar i oliveres, i ginesta i pins
i olor de joventut i d'alegria
en les barques del mar i dels camins".

Xavier, a Solius, com un *Candide* qualsevol, en sentir-se protegit i esperançat "cultivava el seu *jardí espiritual*, llegint, escrivint (...) assedegat de la llum i del paisatge, que voldria fruir amb tots els seus sentits, pintant amb un mestratge meravellós, els més bells racons d'aquella soledat vegetal per ofrenar-los després (...) als seus millors amics, com el darrer llegat espiritual que (...) feia" i que són oferts al gran públic a l'Ateneu gironí en 1925 en el curs d'una vetllada, en la qual Bertrana llegeix a manera d'homenatge l'article de Montsalvatge de 1919, *El paisatge de Girona*.

El metge D. Ruiz, des de Bolonya proposa de recordar l'estada a Solius del "elengatissimo cavaliere di ogni gentile ideale", digne de Lessing i Winckelmann, amb una elegant cartella de marbre, escrita en llatí, si bé els

10. Prudenci Bertrana. *Estudi en gris*. Oli, 27,5 x 36. Girona. Museu d'Art. (Fotografia de M. Tostón).

seus amics poetes proposen textos més poètics. J. Badia, per exemple, hi voldria

“un conseller
o un nou teòleg medieval
amb una mica d'alquimista
o un cavaller lleial
mig cavaller, mig humanista
(...) que ofrena una amatista
o un foll romàntic vuitcentista
o un (...) franciscà”,

mentre que J. Tharrats proposa en canvi d'escriure—hi

“ànima ardenta i exquisida i pura
difosa en el misteri de la nit
flor d'amistat que esmaltes de dolçura
l'eterna pau que havies pressentit”.

I, per tot el que ha representat Xavier, els amics refusen, en la seva mort, el 26 de febrer de 1921, de publicar una esquela en els diaris. L'espai és ocupat pel seu article *El paisatge de Girona*, que torna a publicar-se en 1925 com a glossari a l'exposició de pintures de Solius ja esmentada. La primera gran commemoració és la publicació en 1922 de les *Proses del viure a Solius*, escrites segons el prologuista J. Pla en el “redós, auster i sossegat de la rectoria”, un llibre lloat unànimament per tota la crítica, just “en els dies precursors de la primavera (quan) les *violes* engarlanden les margenades de les nostres encontrades,” en especial les de la vall Ombrosa de Sant Daniel, tan estimada per Xavier, nascudes per a fer companyia als *xiprers* situats “enfent de l'esglesiola romàntica de Sant Pere (...) fent de frontis als campanars de la Seu i de Sant Feliu en començar el capvespre”, tal com demanava en 1877 el poeta J.B. Ferrer, en un homenatge espontani al cantor de tanta bellesa.

Fonts.

Arxius.

Municipal i Arxer (Sant Feliu de Guixols) i *Santa Agnès de Solius* (Solius).

Publicacions periòdiques.

"Certamen de la Asociación Literaria de Gerona" (1872–1901), "Revista de Gerona" (1876–1895) i *Jocs Florals de Girona* (1901–1935).

Llibres

Catàlegs d'exposicions: Catalunya en París (1867); Girona (1872–84), conjuntament a les crítiques aparegudes en "El Vigilante" (1870–71), "La lucha" (1871–1910), "El Independiente" (1876–77), "Telefono Catalan" (1879–81), "El Eco de la Provincia" (1881–83), "El Democrata" (1881–87) i "El Constitucional" (1881–89); Olot (1877–1903); Sant Feliu de Guixols (1892); Barcelona (1877–96) i Madrid (1876–97).

Memoria que en conmemoración de su apertura publica la sociedad Centro Artístico de Olot, Olot 1870.

P. DE PALOL, *Ramell de violas*, Girona 1879.

E.C. GIRIBAL, *Catálogo de los cuadros del Museo Provincial de Gerona*, Girona 1882.

S. RUSIÑOL, *La suggestió del paisatge*, "L'Avenç", 23 (1893).

Ibidem., *El jardí abandonat*, Barcelona 1900.

Ibidem., *Jardins d'Espanya*, Barcelona 1903.

Ibidem., *El jardín*, "El Autonomista", 8993 (14 febrer 1929).

S. MASO VALENTI, *Jo hagués sigut llore!* ..., "Lo Geronés" (16 abril 1899).

J. RUSKIN, *Fragments*, trad. de C. de Montoliu, Barcelona 1901.

Ibidem., *Els lliris del jardí de la Reina*, trad. de M. de Montoliu, Barcelona 1909.

M. URGELL, *Catalunya*, M. Seguí, Barcelona 1905.

Ibidem., *El Murciélagu. Memorias de una patum*, Barcelona 1909.

X. MONTSALVATGE, *Ombres*, Girona 1906.

Ibidem., *Ombres*, "El Autonomista", 601 (16 juny 1906).

Ibidem., *Novembre*, "El Autonomista", 739 (5 febrer 1908) i "Lo Geronés" (2 febrer 1908).

Ibidem., *Guia de Gerona y su provincia*, Girona 1911 (amb la col·laboració de J. ESTEVA, M. Ibarz i J. Pla).

Ibidem., "Pro Devesa", "El Gironés", 28 (29 juliol 1916).

Ibidem., J. Pla, *Terra de gestes i de heutat*. Girona, Girona 1917.

Ibidem., *Proses del viure a Solius. Fragment. Les tres roses. L'eclipsi. Jocs Florals de Girona*, Girona 1920.

Ibidem., *El paisatge de Girona*, "El Autonomista", 6690 (28 febrer 1921) i 7804

- (19 gener 1925) de "La Veu de Catalunya" (1919).
Ibidem., *Proses del viure a Solius*, Girona 1922.
 M. DE PALOL, *Petites llegendes de la primpceseta Tzhè, Jocs Florals de Girona*, Girona 1908.
Ibidem., *Les oliveres*. Poemes de tarda, *Jocs Florals de Girona*, Girona, 1912.
Ibidem., *Ammetllers*, "Lo Gironés" (20 febrer 1916).
Ibidem., *Jardins oblidats, Jocs Florals de Girona*, Girona 1916 i "El Gironés" (4 novembre 1916).
Ibidem., *Girona i jo*, Barcelona 1972.
Ibidem., *Obra poètica* (1897-1963), ed. de P. Rovira (incompleta), Barcelona 1985.
 R. CASELLAS, *Etapes estètiques*, Pròleg i Epíleg d'E. D'Ors, Barcelona 1916.
 R. GIRALT CASADESUS, *Parc Municipal de Figueres*, "Fulla artística de l'Alt Empordà", 1 (1918).
 S. PLAJA - R. MASO, *La repoblación de la Dehesa*, "El Autonomista", 6631 (21 gener 1921).
 C. RAHOLA, *En Xavier Montsalvatge*, "El Autonomista", 6690 (28 febrer 1921).
Ibidem., *Un gest d'en Xavier Montsalvatge*, "El Autonomista", 6709 (30 abril 1921).
Ibidem., *Xavier Montsalvatge. Assaig per una biografia sentimental*, Girona 1934.
 "La Comarca d'Olot", 415 (5 març 1921) (commemoració de la mort de X. Montsalvatge per part de M. de Palol i J. Pla).
 S. VIVES, *En la mort d'en Francesc X. Montsalvatge*, "El Gironés", 271 (10 març 1921).
Ibidem., *L'espiritualitat d'en Xavier Montsalvatge*, "El Autonomista", 7244 (26 febrer 1923).
 J. BADIA, *En la mort d'en X. Montsalvatge*, "El Gironés", 271 (10 març 1921).
La mort d'en Montsalvatge. Paraules del doctor Diego Ruiz, "El Autonomista", 6672 (15 març 1921).
 D. RUIZ, *El llibre pòstum d'en Xavier Montsalvatge*, "El Autonomista", 7016 (16 maig 1922).
In memoriam de Xavier Montsalvatge (a propòsit de "L'Accigliata" de Diego Ruiz a Bolonia), "El Autonomista", 7904 (23 agost 1922).
El llibre d'en Xavier Montsalvatge a Italia, "El Autonomista", 7161 (11 novembre 1922).
 J. Mª SUCRE, *Un elogi d'en Xavier Montsalvatge*. Fragment d'una lletra, "El Autonomista", 6697 (16 abril 1921).
 P. BERTRANA, *"Proses del viure a Solius d'en Xavier Montsalvatge"*, "El Autonomista", 6977 (28 març 1922) de "La Publicidad" (1922).
Ibidem., *Parlament llegit a l'Ateneu de Girona en honor de X. Montsalvatge*, "La Veu de Catalunya" (19 març 1925).

Ibidem., *La vall de Sant Daniel*, Suplemento Literario de "El Autonomista" (octubre 1927).

X. de Winthuysen, *Jardines clásicos de España*, Madrid 1922.

Ibidem., *Jardines catalanes*, s.l., s.a.

J. PLA, *Aniversari*. Xavier Montsalvatge, "El Autonomista" (26 febrer 1923).

Ibidem., *Catàleg de les obres de pintura i escultura existents en el Museu Provincial de Girona*, Girona 1932.

Ibidem., *Paisatges gironins*, "L'Autonomista" 9551 (13 novembre 1933).

L. DALMAU, *Xavier Montsalvatge* (Proses del viure a Solius), "El Autonomista", 7081 (7 agost 1922).

J. THARRATS, *Xavier Montsalvatge*, "El Autonomista" (26 febrer 1923).

T. GARCÉS, *L'ombra del lledoner. Irem a collir violetes*, "El Autonomista" 821 març 1924).

Ibidem., *Proses del viure a Solius de X. Montsalvatge*, "La Publicidad" (17 març 1925).

Irem a collir violetes a la vall de Sant Daniel, "El Autonomista" (15 febrer 1926).

Xavier Montsalvatge, "El Autonomista", 8493 (10 juny 1927) de "La Publicidad".

M. SANTALO, *L'emoció del paisatge*. Conferència al GEEG, "El Autonomista" (7 maig 1930).

Paisatges dels volts de Girona, "El Autonomista" (30 maig 1930).

Velivole, *Regraciant una biografia de Xavier Montsalvatge*, "L'Autonomista", 9498 (19 gener 1935).

M. DE GARGANTA, *Xavier Montsalvatge*, "L'Autonomista", 9512 (5 febrer 1935) de "La ciutat d'Olot".

N. RUBIO TUDURI, *El jardí meridional*, Barcelona 1934.

Ibidem., *El jardí obra d'art*, Barcelona 1960.

GAZIEL, *Sant Feliu de la Costa Brava*, Barcelona 1963.

J. PLA, *Girona. Fires* (1942), *Obra Completa*, 9, Barcelona 1968.

Ibidem., *La Girona del meu temps i la d'avui*, O.C., 32, Barcelona 1977.

Ibidem., *Cementiris*, O.C., 36, Barcelona 1979.

Ibidem., *La botànica de l'Empordanet*, O.C., 44, Barcelona 1984.

Bibliografia

Un lugar para morir, "Cau", 17 (1973).

VVAA., *Pons Martí 1855-1931*. Catàleg de l'exposició, Girona 1973.

C. SALA GIRALT, *Dades històriques de l'Escola de Belles Arts d'Olot*, Olot 1974.

J. TARRUS GALTER, *Guia de l'arquitectura dels segles XIX i XX a la província de Girona*, "Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo", 129-30 (1977-78).

VVAA., *El paisatgisme a Catalunya*, Barcelona 1979.

- VVAA., Santiago Rusiñol. *Catàleg de l'exposició*, Barcelona 1981.
- A. FONTANET MILLACH, *Solius*, Santa Cristina d'Aro 1982.
- F. FONTBONA DE VALLESCAR, *Història de l'art català. Del Neoclassicisme a la Restauració (1808–1888)*, Barcelona 1983.
- M. MOLI FRIGOLA, *Ricard Giralt Casadesús*, Girona 1982.
- Ibidem.*, *Da Antonio Gaudí a Ricard Giralt Casadesús. Giardini e giardinieri spagnoli del secolo XX, Il giardino europeo del Novecento (1900–1940)* (Pietrasanta 1991), ed. de A. Tagliolini, Firenze 1993.
- Ibidem.*, *Jardineros y arquitectos españoles de los siglos XIX y XX. Los Arxer y el paisajismo en Cataluña. Solius (1880–1924), Atti del III Convegno Internazionale. Parchi e Giardini Storici. Parchi Letterari. Paesaggi e giardini del Mediterraneo* (Pompei 1993) (en premsa).
- VVAA., *Nicolau Mª Rubió Tudurí*. Catàleg de l'exposició, Barcelona 1985.
- VVAA., *Javier de Winthuisen jardinero*. Catàleg de l'exposició, Madrid 1986.
- M. Ribas Piera, *Jardins de Catalunya*, Barcelona 1991.
- VVAA., *Modest Urgell*. Catàleg de l'exposició, Barcelona 1991.
- VVAA., *Un combregar de muntanya*. Catàleg de l'exposició, Olot 1991.
- VVAA., *Josep Berga Boada. Trajectoria d'un artista polifacètic*. Catàleg de l'exposició, Girona 1992.
- E. Mª GARRETA, *El monestir de Solius compleix 25 anys*, "Revista de Girona" 155 (1992).
- VVAA., *1892. Exposició de Belles Arts a Sant Feliu de Guíxols*, "Arxiu i Museu d'Història de la ciutat", 12 (1992).
- N. J. ARAGO, *Un museu a contrallum*, Girona 1993.

(*) *Nota general*

El meu agraïment a la *Comunitat cistercenca de Santa Maria de Solius* i molt especialment al pare abat *Edmon Maria Garreta*; *Joan Surroca*, director del Museu d'Art de Girona; *Joan Baburés*, director de la Biblioteca del Seminari de Girona; Àngel Jimènez, arxiver municipal de Sant Feliu de Guíxols i al personal de les institucions esmentades per l'ajut inestimable. I a la meua mare, per recolzar-me en la meua *recerca dels xiprers*, tot seguint l'estela de X. Montsalvatge.

